

IMOM BUXORIY XALQARO ILMIY-TADQIQOT MARKAZI
IMAM BUKHARI INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CENTER

Imom Buxoriy saboqlari

Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy jurnal
Spiritual and educational, scientific-literary journal

№ 4 / 2021

IMOM BUXORIY
XALQARO ILMIY-
TADQIQOT MARKAZI –
YANGI
O'ZBEKISTONNING
YANGI TIMSOLI

Ушбу сонда:

Шовосил ЗИЁДОВ. Китоб савдоси борасида қўлёзмалардаги айрим қайдлар.....	4
Отабек МУҲАММАДИЕВ. Аҳли сунна вал жамоа ақидасини тарғиб этишда “Лубобул калом” асарининг аҳамияти.....	6

АЖДОДЛАР ИЛМИЙ МЕРОСИ

Феруза НИЗАМОВА. Хусрав Дехлавий ижодининг тарихига чизгилар.....	9
Илҳом БЕРДИЯРОВ. Мовароуннаҳрлик фақиҳларнинг асарларида келтирилган молиявий масалалар.....	10
Зебинисо ХУРРАМОВА. Абдушукур Қори Яхшибоевнинг лирик мероси: матний тадқиқ ва таҳлил.....	12
Хуршида НАЗИРОВА. «Хусайн Хоразмий» ҳақида янги мулоҳазалар.....	14
Каромиддин ЖАМАҲМАТОВ. Ҳожи Муҳаммад Шаҳдий ижодининг жанрий таркиби ва унинг ирфоний талқини.....	16
Мавзуна ШЕРОВА. XI-XII асрларда Мовароуннаҳр арабийзабон адабиётидаги дидактика жанри хусусида айрим мулоҳазалар.....	17
Behzod RUSTAMOV. Navoiy tasavvuf va falsafa.....	19
Азиза ҚАЮМОВА. Абу Зайд Муҳаммад ибн Халдуннинг илмий мероси.....	21

НОДИР МАНБАЛАР

Нигора ЮСУПОВА. Бурҳониддин Марғинонийнинг ал-Ҳидоя асари муҳим фикҳий манба сифатида.....	23
Муслим АТАЕВ. “Ал-асъила ва-л-ажвиба”нинг илмий танқидий матнини тузиш тамойиллари.....	25
Акмалхон АКМАЛХОНОВ. Абу Яъқуб Саккокий “Мифтаҳу-л-улум” асарининг қўлёзма нусхалари ҳақида....	27
Баходиржон АЗАМОВ. Ҳаким Термизийнинг “Ал-Амсол минал-китоб вас-сунна” асарининг қўлёзма ва замонавий нашрлари тавсифи.....	28
Йўлдошхон ИСАЕВ. Замахшарийнинг “Атвоқу-з-заҳаб” асарининг икки нодир қўлёзма нусхаси.....	30
Нодир ҚОБИЛОВ, Ирода ДАУРБЕКОВА. “Саҳиҳул Бухорий”нинг Мақдисий қўлёзма нусхаси”нинг тавсифи...31	
Нигора ХАКИМОВА. Қафол Шошийнинг “Маҳосин” асарида ҳусн ва қубҳ масаласи.....	33
Ферангиз КАЛАНДАРОВА. “Тарихи салотини Манғития”да амирликнинг давлат бошқаруви масалаларининг ёритилиши.....	35
Ильгам САБАНЧИН. Причина написания книги «Аль-Барк аль-Вамид аля аль-Баид аль-Мусамма би-н-Накыд» Ш.Марджани.....	38

ВАТАНИМИЗ ТАРИХИ

Жамшид ШОНАЗАРОВ. Икки буюк саркарда: Амир Темур ва Йилдирим Боязид.....	39
Фаррух АҚЧАЕВ. Жиззах воҳаси аҳолисининг мотам ва хотира маросимлари хусусида.....	40
Нодира СУЛТОНОВА. Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий жараёнларни амалга оширишда миллий қадриятларнинг ўрни.....	42
Дилноза ЖАМОЛОВА. Бухоро жадидларининг “Тарбияи атфол” жамияти ва унинг Истанбулдаги шахобчаси...43	
Алишер САНДИБОЕВ. Шовдор рустоқи ва унинг локализациясига доир янги маълумотлар.....	46
Янгибой ТУРДИМУРАТОВ. XX аср бошларида Сурхон-Шеробод воҳасининг этноиқтисодий тизимида чорвачилик.....	47
Ихтиёр КУШШАКОВ. “Чорчинор” эпиграфик ёдгорликлари.....	49
Xurshid JUMANAZAROV. O'zbek xalqining tabobat tarixiga nazar.....	51
Юлдаш ЮЛДАШЕВ. Хива хонлари архиви ва унинг ўрганилиши.....	53
Ахрор ЭШМУҲАМАТОВ. Жиззах воҳаси аҳолисининг “чорва ҳисоби” билан боғлиқ тақвимлари.....	54
Феруз НАРМАНОВ. XX асрнинг 20-30 йилларида маданий-маърифий муассасаларнинг таснифи ва ўзига хос хусусиятлари.....	56

Одилжон ИНОМОВ. Қовунчи маданияти аҳолисининг тили масаласи.....	58
Ахмаджон ХУДАЁРОВ. Ўзбекистонда солиқ тизимини тубдан янгилаш борасидаги давлат сиёсати, унинг ҳуқуқий-меъёрий асослари ва институционал тизимининг вужудга келиши.....	61
Ғайрат ХАМРАЕВ. Қушбеги лавозимининг Бухоро амирлиги бошқарув тизимида тутган ўрни хусусида.....	63
Бахтиёр РИЗАЕВ. Миграция населения в ближнем и среднем востоке VII-XVI века.....	64
Фируза ШИРИНОВА, Саодат ҲАМРОЕВА. Тарихий Манғит амирлари давлатчилиги: ворисийлик ва замонавийлик.....	65
Нафиса ВАЛИЕВА. Ислом мактаблари. Совет ҳукуматининг ислом маданияти ва эътиқоди борасидаги сиёсати.....	68

ИСЛОМ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

Адхам АШИРОВ. Ислом динида сувга муносабат.....	69
71..... علوم الوحى والعلوم الإنسانية . ادأدهم تمام فراج .	
Мухтор НАЗИРОВ, Мейербек ЕРГАШБАЕВ. Замонавий халқаро муносабатларда мусулмон дунёсининг ўрни.....	73
75..... سالم عينولين . شبهة عدم التخرج للإمام أبى حنيفة في الكتب الستة والرد عليها .	
Иргаш ДАМИНОВ. Мўътазилийлик ақидаси: шаклланиши, ёндашувлар.....	78
Ro'zimuhammad TO'XTASINOV, Dilovar SULTONOVA. Movarounnahr fiqh manbalarida ayollarning ziynatlanish me'yorlari.....	80
Sa'dulla BOVOXODJAYEV. Sharqda hadisshunoslik ilmining yuzaga kelishi.....	81
Гулноза АЛИЖОНОВА. Ризоуддин ибн Фахриддиннинг “Кутуби ситта ва муаллифлар” асарида ҳадис тушунчаси ва илмининг ёритилиши.....	83
Алоуддин НЕМАТОВ. Мотуридийлик таълимоти ривожига ҳисса қўшган хитойлик тўрт шайхулислом.....	85
Шукрулло ЖЎРАЕВ. Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний асарларида диний бағрикенглик масаласи.....	87
Малика ТЎХТАЕВА. Ўрта Осиёда Биринчи Ренессанс даври амалий санъатини XX аср санъатшунослари томонидан ўрганилишининг баъзи жиҳатлари.....	89
Жонибек ЖУМАЕВ. Мустақиллик арафасида диний-маърифий соҳа трансформацияси.....	92

ИЖТИМОЙ ИНСТИТУТ

Рустам ШОДИЕВ, Дилрабо АМРИДИНОВА. Жадидлик таълимотининг комил инсон тарбиясидаги аҳамияти.....	94
Машҳура РАШИДОВА. Миллий маънавиятимиз тараққиётида қадриятлар ўрни.....	95
Элёр АЛИМКУЛОВ, Раъно УРАЗОВА. Жаҳон динлари миқёсида ой рамзи.....	97
Jaxongir PULATOV. Barqaror taraqqiyot kontekstida inson taraqqiyoti konsepsiyasi.....	99
Mohira ABDULLAYEVA. O'zbekiston hududida bag'rikenglik va vijdon erkinligining ta'minlanishining tarixiy ildizlari.....	100
Xabibullo SADIBAKOSEV, Sirojiddin ABDUVOITOV. Yangi O'zbekiston tashqi siyosatining xalqaro munosabatlar tizimidagi ro'li va istiqbollari.....	104
Хонзода МАДАЛИЕВА. Христианликда муқаддаслик феноменига муносабат-троица.....	106
Жаҳонгир АЛЛАБОЕВ. Меҳнатдан бегоналашувнинг жамият тараққиётига таъсири.....	107
Лола КАРИМОВА. Абдурахмон Жомийнинг рашҳаларида инсон масаласи.....	109
Маҳмуд ДЕҲҚОНОВ. Маҳалла ва оилани ижтимоий ҳимоялашда фуқаролик жамиятининг ўрни.....	110
Natalya RADJAROVA. Gender tengligi insonning rivojlanish barqarorligining omili sifatida.....	111
Илҳом РИЗАЕВ. Ижтимоий тизимни эркинлаштириш ва жамият тараққиёти.....	113
Алишер ТОЖИЕВ. Ўзбекистоннинг туризм соҳасидаги имкониятлари.....	116

Лазизахон АЛИДЖАНОВА. Ўрта асрларда христианлик таълимотининг тиббиёт ва вабо касаллигига муносабати.....	117
Хосият МУЛЛАЖАНОВА. Тарихий онг ва хотира миллий ўзликни англашнинг омили.....	119
Мирзо ИХТИЁРОВ. Давлат бошқаруви жараёнида телеканалларда ёритиладиган муаммоларнинг фалсафий таҳлили.....	121
Тоҳир ЭВАДУЛЛАЕВ. Зиёрат туризми – туризмнинг энг истиқболли ва манфаатли йўналиши.....	123

ФАЛСАФИЙ МУШОҲАДАЛАР

Соҳибназар КАРИМОВ. Тасаввуф фалсафасида комил инсон масаласи.....	126
Шухрат БОЗОРОВ. Аҳмад Дониш илмий меросининг фалсафий аҳамияти («Наводирул вақое» асари мисолида).....	128
Санжар МУРАДОВ. Фаридуддин Аттор асарларида илм ва маърифат тушунчаларининг фалсафий таҳлили.....	130
Мирзоулф МАМАСАЛИЕВ. Соҳибқирон Амир Темурнинг давлат бошқарувидаги фалсафий-ахлоқий масалалар.....	131
Мансур ВАХАБОВ. Тарғибот ва ташвиқотнинг генезиси ва эволюцияси.....	133

ЁШЛАР – КЕЛАЖАГИМИЗ

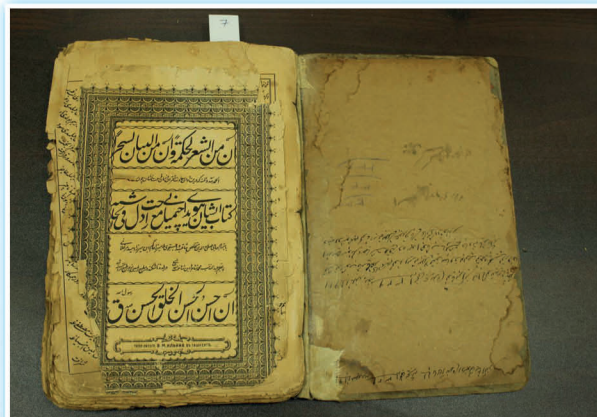
Улуғбек ЯЗДОНОВ, Соҳиба ЯЗДОНОВА. Ўзбекистонда таълим тараққиёти: режалар, марралар, муаммолар.....	135
Saida YULDASHEVA. Innovatsion fikrlash va tanqidiy fikrlashning ta'limdagi o'rni.....	136
Lola XASANOVA, Marg'uba MURATOVA. Yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytirish imkoniyatlariga doir fikr-mulohazalar.....	137

МАЪНАВИЙ ТАҲДИДЛАРГА ҚАРШИ КУРАШ

Батырбек ХАШИМОВ. Интернетнинг илмий соҳадаги ўрни.....	139
--	-----

БИР ҲАДИС ШАРҲИ

Расулulloҳ қайтарган уч амал.....	140
-----------------------------------	-----

2. Унда маълум бир баъзи жамиятларга хос бўлган жиҳатлар ўз аксини топиши мумкин. Масалан, “Европа жамияти”, “Антик жамият” ва ҳоказолар.[7]

3. Бу тушунчада гарчи бир-бири билан боғланмаган бўлса-да, жамиятларнинг макон ҳамда замон билан алоқадор жиҳатлари эътиборга олинади. Буларга мисол тариқасида қадимги саклар, Ўрта Осиё жамиятлари, Яқин Шарқдаги араб жамиятлари ёки Ғарбий Европадаги жамиятлар ва бошқаларни олиш мумкин.

Ижтимоий сиёсат тамойилларининг миллий ва умуминсоний қадриятлар билан алоқадорлиги деганда, қадриятлар, қадриятли ёндашув тизимининг ижтимоий сиёсат билан диалектик муносабати ва мутаносиблиги шунингдек, умуминсоний қадриятлар, улардаги хусусиятларнинг қадриятлар бошқа шаклида намоён бўлиши тўғрисида сўз юритилиб, қадрият объектнинг қадр-қиймати, аҳамиятини ифодаладиган тушунчадир. Турлилик ўртасидаги диалектик муносабатлар таъсирида жамият узлуксиз ривожланиб, унга диалектик ва динамик уйғунликда инсониятнинг қадриятли ёндашуви ҳам такомиллашиб боради. Ижтимоий сиёсатда қадриятли ёндашув умумий боғланган диалектик тизимни ташкил этиб, турлиликдаги умумийлик қадриятли ёндашув тизимида бирликини, умумийликдаги турли хусусиятлар тизим такомиллашувини таъминлайди.

Глобаллашув жараёнида ижтимоий сиёсат ва миллий

қадриятларнинг ўзаро уйғунлигини таъминлаш имкониятлари” деганда, ушбу глобаллашув даврида миллий қадриятларнинг ўрни, цивилизация натижасида миллий қадриятларнинг “ейилиб бориши” ҳавфи, бунинг салбий оқибатлари ҳамда бунинг олдини олиш имкониятлари ёритиб берилган ва хулосаларнинг бирида, глобаллашув шароитида миллий қадриятларни такомиллаштириш зарурати: айрим қадриятларда стереотипларнинг сақланиб қолганлиги ва умуминсоний тамойиллар қарор топишига ҳалақит қилиши; “оммавий маданият” ниқоби остида шарқона ахлоқ нормаларига зид унсурларнинг кириб келаётганлиги; глобал муаммоларнинг маънавий-миллий негизларга таъсирида кўринади. Уларни такомиллаштириш миллатнинг вазифаси бўлиб, унга таъсир кўрсатишда ижтимоий сиёсат қуйидагиларни эътиборда тутиш лозим: миллий қадриятлар иштирокида умуминсоний қадриятларни халқ онгу-тафаккурига сингдириб бўлмайди; миллий қадриятлар тизимини такомиллаштириш жараёнида ижтимоий сиёсатнинг ўзи ҳам такомиллашиб боради; глобал жараёнлар маълум бир маконда ва муайян миллат ҳаётида содир бўлиши хусусийлик касб этиб, миллатга хос хусусий сифатларсиз намоён бўлиши унинг амал қилиш ҳудудида “бегоналашув”га олиб келади; миллий қадриятлар такомиллашиб бормаса, яшовчанлиги йўқолади, бу эса глобал дунёда миллатни таназзулга олиб боради, деган фикрга келинган.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан-миллий юксалиш сари. IV-жилд. Тошкент: Ўзбекистон, 2020.

2. Мирзиёев Ш.М. Ният улуғ халқнинг – иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажиги фаровон бўлади. III-жилд. Тошкент: Ўзбекистон, 2019.

3. Аристотель. Сочинения. В4-х т. Т.4. – М.: Мысль, 1983.

4. Кушнер П.И. Национальное самосознание как этнический определитель. – Вып.8. – М.: 1999.

5. Назаров Қ.Н. Аксиология, қадриятлар фалсафаси. – Т.: Академия, 2011.

6. Одилқориев Ҳ.Т., Ҳойибназаров Ш.Ғ. Сиёсий маданият. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. 2004-44 б.

7. <http://www.sociosinfo.ru/socios-219-1.html>

БУХОРО ЖАДИДЛАРИНИНГ “ТАРБИЯИ АТФОЛ” ЖАМИЯТИ ВА УНИНГ ИСТАНБУЛДАГИ ШАХОБЧАСИ

ДИЛНОЗА ЖАМОЛОВА

*БухДУ ўқитувчиси,
тарих фанлари бўйича
фалсафа доктори*

Бухоро, Туркистон ва Хоразмда ХХ аср бошларида жадидчилик ҳаракати вужудга келиб, унинг асосий мақсади мактаб ва маориф ишларини ислоҳ қилишдан иборат бўлган. Жадидлар саъй-ҳаракати билан янги усулдаги мактаблар очилгандан кейин уларни моддий таъминотида муаммолар юзага кела бошлади. Ушбу масалани ҳал этиш мақсадида махсус ширкатлар, хайрия жамиятлари, матбаа-нашриёт уйлари ташкил қилинади. Хайрия жамиятлари Ватан ва миллат эҳтиёжлари учун қилинадиган эҳсонлар эвазига ташкил қилинган бўлиб, муаллимлар ёки таълим-тарбия жамияти, тижорат жамияти, деҳқончилик ишлари жамияти ва бошқалардан иборат бўлган. Бундай жамиятлар нафақат хайр-эҳсонга муҳтож мамлакатларда, балки тараққий этган давлатларда ҳам халқ, Ватан, илм-фан манфаатлари йўлида улуғ ишларни амалга оширади. Жадидчилик ҳаракати раҳбарлари ҳам бундай жамиятлар, ширкатлар очиш, жамғармалар ташкил қилиш, улар фаолиятини ватан равнақига, миллат истиқболига йўналтириш масаласига катта аҳамият бердилар.

Мунавварқори Абдурашидхонов “Жамият қандай очилур?” мақоласида хайрия жамиятларини ташкил этиш қонунқоидалари ва мақсад-вазифалари ҳақида маълумот бериб: “Мақтабни очиб қўя қолган ила иш битмаслиги, балки анинг фарқи ва давоми учун моддий ва маънавий ёрдам ва маъвоанатлар, ғайрат ва ҳимматлар лозим эканлиги англашилмишдур. Бунинг учун энг яхши чора жамиятни тузмишлар. Яъни расмий бир қонун доирасида халқдан иона йиғиб очилмиш ва очилдурғон мактаб ва дорулулумларнинг нуқсон ва эҳтиёжларини енгиллик ила ислоҳ қилмоқ ва адо қилмоқ усулини ижод этмишлар. Бора-бора бу жамият шу қадар тараққий қилмиш ва раҳмат касб қилмишки, маданий миллатнинг бутун тараққиёти диния ва эҳтиёжиёти миллатлар учун энг ишончли суянчиқ ва муттақои эттиҳоз ўлинмиш ва уларда маданият нарвонининг биринчи босқичи мактаб, иккинчиси жамият экан”[1], - деб ёзади.

Жамиятларни ташкил қилиш, улар фаолиятини замон талабларига мослаштириш ишларига Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Садриддин Айний, Абдурауф Фитрат каби жадидчилик ҳаракати намояндалари муносиб ҳисса қўшганлар. Уларнинг ташаббус ва

ҳаракатлари билан Тошкентда “Турон”, Бухорода “Тарбияи атфол”, Қўқонда “Ғайрат” каби хайрия жамиятлари, 10 тага яқин ширкат, нашриёт ва кутубхоналар ташкил этилган. Буларнинг асосий вазифаси янги усул мактаблари фаолиятини мунтазамлаштирган ҳолда матбуот ва нашриёт ишларини янада жонлантиришдан иборат бўлган.

Туркистон, Бухоро ва Хоразм шароитида жамиятлар очиш ниҳоятда оғир кечди. Чунки бундай жамият ва ширкатлар очиш учун ҳукумат томонидан рухсат олиниши керак эди. Маъмурулар бундай ишларга қарши турли-туман сунъий тўсиқлар вужудга келтирар эдилар. Усули жадид мактабдорлари бундай тўсиқлар, таъқиб ва тазйиқлардан чўчимадилар, улар ўз фаолиятлари доирасини кенгайтириб бордилар: Тошкент, Самарқанд Фарғона водийси шаҳарларида фаолият кўрсатаётган мутафаккирлар билан алоқа боғладилар, Туркия, Қримга талабалар юбориш, ўз сафларини ўсиб келаётган билимли ёшлар ҳисобига мустаҳкамлашга киришдилар.

1909 йилда Садриддин Айний, Абдувоҳид Мунзим, Аҳмаджон Ҳамдий, Ҳамидхўжа Меҳрий, Ҳожи Рофеъ, Мукамал Бурҳоновлар Бухорода “Тарбияи атфол” (“Болалар тарбияси”) номли яширин жамиятини тузганлар [2: 271]. Жамият

аъзолари тамомила яширинча иш олиб бориб, Термиз, Карки, Янги Бухоро ва Ғиждувонда жамиятнинг 28 та шаҳобчасини очадилар [3: 84]. Бу жамиятнинг саъй-ҳаракати билан усули жадид мактаблари яна бирин-кетин очила бошлади. Жамият низомиде сиёсий масалалар ўз ифодасини топмаган бўлса-да, унда Бухоро амирлиги сиёсий тузумини ислоҳ қилиш, давлат маъмуриятига илғор ёшлардан киритиш ва шу йўл билан давлат сиёсий тузумида илғор ўзгаришлар ясаш кўзда тутилган эди. Жамиятнинг бирламчи масаласи Бухоро ўқув муассасаларини тубдан ислоҳ қилиш эди. Бухоро эски мактабларини ислоҳ қилиш иши амалда бошланган бўлса-да, олий ўқув юрти ҳисобланган мадрасалар ислоҳи бошланмаган, улар илмни, малакали мутахассислар тайёрлашдан йироқ эди. Шунинг учун “Тарбия атфол” жамияти иқтидорли ёшларни Истанбул, Оренбург, Уфа, Қозон, Боғчасарой каби шаҳарларга ўқишга юборишни биринчи вазифа сифатида белгилади. Бунинг учун маблағ керак эди. Халқ истиқболи, маърифати учун жон куйдирувчи мулкдорлар ҳам, иқтисодий ёрдам берувчи зиёлилар, давлат арбоблари ҳам топилди.

“Тарбия атфол” жамияти ўз фаолияти даврида қуйидаги ишларни амалга оширган:

Биринчидан, илмга чанқоқ ёшларга ҳар жиҳатдан: ҳам иқтисодий, ҳам маънавий ёрдам кўрсатиб, Туркия ҳамда Россиянинг Қозон, Уфа, Боғчасарой шаҳарларига ўқувчилар юбориш масаласига алоҳида эътибор берди. Истанбул шаҳрида таълим олаётган бухоролик талабалар сони 1911 йилда 15 та, 1912 йилда эса 30 дан ошади [4: 29].

Иккинчидан, жамият Бухоро амирлигида Туркия ва Эронда ҳамда Россия муслмон шаҳарларида нашр қилинадиган матбуот намуналари билан бухороликларни таништириб боришга катта эътибор берди. Бухородаги Россия сиёсий агентлигининг ҳар қандай таъқиб ва тўсиқларига қарамай, жамиятнинг саъй-ҳаракати билан бундай нашрлар амирликда ҳам кенг тарқала бошлади.

Учинчидан, ҳамма жадид мутафаккирлари каби “Тарбия атфол” жамияти аъзолари ўринсиз сарф-харажатларга, тўй ва маъракаларга сарф қилинадиган катта-катта харажатларга, исрофгарчиликларга қарши чиқдилар. Бундай маблағларни фарзандлар тарбиясига, уларни чет элларда ўқитиш учун сарф қилишга даъват этдилар. Ушбу жамият 1914 йил мартда “Маърифат” ширкати тузадилар ва 1915 йил 22 декабрда амир Олимхон бу жамиятнинг уставини тасдиқлаб беради [5: 12]. Бу ширкат китоб савдоси билан шуғулланар, усули жадид мактабларини дарслик ва ўқув қўлланмалари билан таъминлашга жамиятнинг бирламчи вазифаси сифатида қарар эди.

“Тарбия атфол” жамиятни ўз фаолиятининг дастлабки йилидаёқ бир гуруҳ ёшларни Истанбулга ўқишга юборди. Туркияда таълим олишдан мақсад ўлкадаги “усули жадид” мактаблари фаолиятини янада такомиллаштириш, “усули тадрис”нинг ҳам амалий, ҳам назарий асосларини ишлаб чиқиш, дарсликлар, ўқитувчилар учун услубий қўлланмалар яратиш эди. Туркларнинг “усули савтия” методиде илк бор яратилган Аҳмад Мидхатнинг “Хожаи аввал” (1868 йил) алифбоси ҳамда Исмоилбек Гаспиринскийнинг “Хўжаи сибён” дарслик-алифбосидан Бухоро жадид мактабларида дастлаб дарслик сифатида фойдаланилган бўлса, кейинчалик шулар асосида маҳаллий муаллимлар ўзлари дарслик яратганлар [6: 68-69].

Бухоро амирлигидаги жадидчилик ҳаракатида фаол иштирок этган Усмонхўжа Пўлатхўжаев ва Ҳамидхўжа Меҳрийлар 1908 йилда ўқиш учун Эрон ҳудуди орқали Туркия пойтахти Истанбулга борганлар. Бу ерда уларни Бухоридан келган бир расмий ҳайъат каби эъзоз билан кутиб оладилар. Ўша пайтда Туркияда Ҳарбий ишлар Нозир бўлган Анвар пошо уларни олий даражада қабул қилади. Бу ҳодиса Россиянинг Туркиядаги элчисини хавотирга солиб, бу ҳақда рус императори Николай II га хабар берган. У Бухоро амири Абдулаҳадхондан Усмонхўжа ва Ҳамидхўжа ҳақида маълумот сўрайди. Абдулаҳадхон рус ҳукмдорига: “Улар ёш болалардир, Туркияга таҳсил олиш учун борганлар” [7: 10-11], - деб жавоб қайтарган.

Усмонхўжа ва Ҳамидхўжа Истанбулдаги мактаб ва маориф, миллий маданият соҳасидаги шахсиятлар билан тани-

шадилар, суҳбатлар қурадилар; хусусий дарс оладилар, дунёвий фанлар бўйича билимларини орттирадилар.

Истанбул дорулфундида таҳсил олаётган Абдурауф Фитрат Туркияда ўқиётган ватандош ўқувчи-талабаларга ҳам иқтисодий, ҳам маънавий ёрдам кўрсатиш, Бухоро ва Туркистондан талабалар келишини кўпайтириш ва мунтазамлаштириш мақсадида жамият тузади ва унинг мукаммал Низомнамасини ишлаб чиқади. Бу ҳужжат 1909 йилда Истанбулнинг Вазирхон кўчасида жойлашган “Матин” типографиясида нашр қилинган бўлиб, 4 бобдан иборат. 1-боб “Бухоро таъмили маориф хайрия жамиятининг асосий қоидалари”, 2-боб “Фавқуллодда йиғинлар, умумий йиғинлар, мунтазам йиғинлар”, 3-боб “Талабаларни жамиятга қабул қилиш” ва 4-боб “Бухоро таъмили маориф жамияти хайриясининг хатти-ҳаракатлари” деб номланади [8: 17-20].

“Бухоро таъмили маориф жамияти”нинг таркиби доимий ва муҳбир аъзолардан иборат бўлган. Жамиятнинг бош органи Кенгаш бўлиб, унинг 14 кишидан иборат таркиби доимий аъзолардан сайланган. 14 киши орасидан эса жамият раиси тайинланган. Жамиятга аъзо бўлувчилар ҳар ой 10 пиастр миқдорида бадал тўлаши шарт бўлган [9: 17]. Туркияда таҳсил олишни хоҳловчи Бухоро ва Туркистондаги камбағал оилаларнинг фарзандларига моддий ёрдам кўрсатиш мақсадида очилган бу жамият - 10 ёшдан 15 ёшгача бўлган соғлом болаларни қабул қилишни шарт қилиб қўйган [10: 19]. Жамият фаол аъзоларидан Ҳамидхўжа Меҳрий нафақат Бухоро ва Туркистонда, балки 1910 йилда Хива хонлигига ҳам бориб, у ердаги ёшларни Туркияга бориб таҳсил олишга даъват этган [11: 11].

“Низомнома”нинг “Бухоро таъмили маориф жамияти хайриyesi” хатти-ҳаракатлари боби жамиятнинг мақсадларини ифодаловчи 14 моддадан ташкил топган:

“1-модда. “Бухоро таъмили маориф жамияти” Туркистонда, ва билхосса, Бухорода нашри улум (илм ёйиш) ва таъсиси макотиб (мактаблар очиш) мақсадида қурилган бир хайрия жамияти бўлиб, ҳеч қандай сиёсий мақсад кўзламагани каби мавжуд жамият сиёсатга ҳам ҳеч бир муносабати йўқдир.

2-модда. Жамиятнинг кўзлаган ягона мақсади моддий имкониятлари доирасида Бухоро ва Туркистондан ҳар йили лозим кўрилгани қадар талаба келтириб, уларни Истанбул мактабларида ўқитмоқдир.

3-модда. Талабалар жамиятнинг ҳимояси остида бўлиб, ахлоқи ва бошқа турли жиҳатлари назорат қилинади.

4-модда. Ўқишни тугатган талабанинг истиқболи ва маслаки отийсини (келажакдаги иш ўрни) жамият ҳал этади ва бу хусусда аксарият чиқариладиган қарорга ҳеч бир талаба хилоф иш тутмайди. Акс ҳолда, у таҳсил учун сарфланган харажатларни қайтаришга мажбурдир.

5-модда. Бухорода очиладиган мактабларнинг қурилишига ва олиб келинадиган талабаларнинг йиллик таҳсил харажатларига кўмак бериш мақсадида Бухоронинг фидойи бойларига мурожаат сўнггида берилажак ионалар қабул қилинади.

6-модда. Таъсис этиладиган мактабларнинг идора ҳайъати ва таълимида фақат жамият томонидан тайинланадиган шахслар жамият кўядиган талабаларни қабул қилиш шарти билан фаолият юргизадилар.

7-модда. Таҳсил харажатларини бошқа жамиятга йиллик эллик рубл беришни бўйнига олган ағниёнинг муҳодими жамиятнинг назорати ва ҳимоясида таҳсил ола биладилар.

8-модда. Муҳбир аъзога ҳар уч ойда бир марта жамиятнинг чиқарилган қарорларини ўз ичига олган ҳужжатлар тўплами юборилади.

9-модда. Юборилган ҳужжатнинг баъзи жиҳатига муҳбир аъзолар томонидан билдирилган фикр мулоҳазалар музокара сўнггида эътиборга олинади.

10-модда. Ҳозирча жамиятнинг шўъбалари йўқ. Бироқ бир неча ишончли вакиллари мавжуддир.

11-модда. Вакилларнинг жамият доктринасига хилоф ҳаракат қилганлари маълум бўлиб қолган тақдирда аъзойи мушовари қарори билан бир умумий баённома чиқарилиб, мазкур кишига берилган ишончнома ҳукми бекор қилинади.

12-модда. Жамиятнинг бир кутубхонаси бўлади ва арбоби жамият томонидан совға этилган китоб ва рисоалар би-

лан тўлдирилади.

13-модда. Жамиятнинг ҳужжати расмий муҳр билан тасдиқланади.

14-модда. Жамият мақсад-ғояларини амалга ошириш учун лозим бўлса, нашр ишларига ҳам мурожаат қилади [12: 19-20].

“Бухоро таъмили маорифи жамияти” ҳеч қандай сиёсий мақсадни кўзламаган, унинг асосий вазифаси Бухорода илм тарқатиш ва мактаблар очиш, моддий имконият доирасида ҳар йили Бухоро ва Туркистондан Истанбулга таҳсил олиш учун талабалар юборишдан иборат бўлган. Истанбулга таҳсил олиш учун кетган талабалар олдига бир қатор талабалар қўйилиб, улар қонуний жиҳатдан асосланган. Жумладан, талабалар жамият ҳимоясида бўлган ва уларнинг ахлоқи ва бошқа жиҳатлари назорат қилинган. Европа маданиятини кўр-кўрона қабул қилмаслик, келгусида ўз юртларига яхши мутахассис бўлиб қайтишлари ва унинг истиқболи учун фидойи ватанпарвар сифатида хизмат қилишлари, ўқишни тугатган талабаларнинг келажакдаги иш ўрни жамият томонидан ҳал этилиши, талаба жамият томонидан чиқарилган қарорга ҳилоф иш тутмаслиги, акс ҳолда унга сарфланган сарф-харажатларнинг ундириб олиниши ўқтирилган.

Ушбу жамият ҳақида Заки Валидий Тўғон қўйидагиларни ёзади: “Бу жамият (Тарбияи атфол) Истанбулда бир шўба очароқ, унга 1911 йил 15, 1912 йилда 30 нафар талаба юборди. Бу шўба “Бухоро таъмили маориф жамияти” (“Бухоро умумий маориф жамияти”) номи билан расмий бир жамият шаклини олди. 1909 йилда Эрон йўли билан Истанбулга келган Фитрат ила Муқимиддин ва Русия йўли билан келган Усмонхўжа, ғулжалик Абдулазиз, Содик Ашур ўғли бу жамиятнинг қурувчилари эди” [13: 354].

Бухородан Истанбулга таълим олиш учун юборилган ёшлар Туркиядаги Россия элчихонаси ходимлари томонидан доимий кузатиб борилиб, улар тўғрисида Петербурга хабар бериб турилган. Жумладан, элчихонанинг Петербурга йўллаган 1911 йилдаги махфий маълумотида: “Мукаммалиддин Махсум Бурҳонов ва Музҳор Бурҳоновлар ҳомийлигида Бухоро амирлигидан бўлган жами 30 та ўқувчи Истанбулда ўқитилмоқда” [14: 199], - деб хабар берилади.

1913 йилининг баҳорида Истанбулда ўқиётган бир гуруҳ ёшлар — Усмонхўжа Пўлатхўжа ўғли, Атохўжа, Фитрат, Ҳомидхўжа ватанларига қайтиб келдилар ва Бухорода “усули ҳадид” мактаби очишга киришдилар. Бу мактабларни китоблар, дарсликлар билан таъминлаш мақсадида “Маърифат кутубхонаси” ва “Баракат ширкати”ни очадилар. Туркия, Татаристон, Қрим, Озарбайжонда чиқадиган ҳар бир янги

чиққан китоблар, дарсликлар ва нашрлар кутубхонага келиб туради. Россия империясининг Янги Бухоро (Когон)даги ҳуфйяси Бельман томонидан йўлланган махфий мактуб (1912 йил 24 февралда ёзилган)да кўрсатилишича, “Усмон Хўжа Истанбулдан кўплаб сиёсий рисоалар олиб келган. У туркчилик ва исломчилик ғояларини тарғиб қилиш билан шуғулланган, яширин сиёсий ташкилот ҳаётида фаол қатнашган” [15: 42].

Истанбулда таҳсил олиш жарёнида Бухоро ва Туркистон талабалари икки мамлакатдаги илм-фан тараққиёти ва таълим тизимини таққослаб, “Туркистонлиларга хитоб” номли мурожаатномаларини “Ойина” журнаliga йўллайдилар. Бу мурожаатномада: “Эй, мусулмонлар, биродарлар! Бизларга чалишмоқ вақти етмадими? Бу қадар жаҳолатга ботдикмиз-да етмасми?.. Эмди мозийимиз ила истиқболимизни ўйламоқ керак. Биз, туркистонликлар қадар орқада қолган ҳеч бир миллат қолмади. Африқа ваҳшийларида биздан илгаридурлар. Биз бошқа миллатлардан ибрат олайлукда, ўзимизни эркимизни билмоқчи ижтиҳод этайлик. Миллатимиз эҳтиёжини ва миллат ишларини тўғри йўлга солмакка ҳаракат эдалик. Ватан ишларимизга ҳар турли ёрдамда бўлиналик. Жаҳолат ва сафолатдин миллатимизни қутқармоққа чолишалик. Мактаб-мадраса очмакка, жамият ва ширкатлик тижоратхоналари таъсис этмоққа ҳаракат этайлик. Русия, Оврупа, Миср ва Истанбулга талаба юбормоқ керакдур. Эй, туркистонли мусулмонлар, биродарлар! Кўзингизни очинг, мажалла ва жаридаларга боқуб, дунёни билинг, жаҳолат ичинда ғарқ ўлмиш ўлан ватандош ва миллатдошларимизни қутқармоқ керакдур” [16: 70-71], - деб ёзилган эди.

Истанбулда ўқиётган талабалар таҳсил олиш билан бирга Туркияда чиқадиган “Ҳикмат”, “Таърифи муслимин”, машҳур турк шоири Меҳмет Акиф муҳаррирлигидаги “Сирот ул-мустақим” (“Тўғри йўл”) каби газета ва журналларини Бухорога жўнатиб турадилар ва бу нашрлар тез орада ўз мухлисларига эга бўлади [17: 43].

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро ҳадидлари истеъдодли ёшларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш мақсадида “Тарбияи атфол” жамияти ҳамда унинг Истанбулдаги шаҳобчасига асос солдилар. Бу жамият қисқа вақт фаолият юритган бўлса-да, саховатли бойлар, савдогарлар ва зиёли қатлам кўмагида 50 яқин ёшларнинг дунёвий билимларни пухта эгаллаб, жамият учун нафи тегадиган кадрлар бўлиб етишишларига кўмаклашди. Ўз юртига қайтган ёшлар ҳадид мактабларига асос солдилар ҳамда дунёвий билимларни ўқитишни йўлга қўйдилар. Бухоро амирлиги тугатилгач, Бухоро Республикаси даврида турли юқори лавозимларда фаолият кўрсатдилар.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. М.Кори. Жамият қандай очилур? “Садойи Туркистон”, (1914 йил 14 июнь).
2. Ражабов Қ. Тарбияи атфол. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8-жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 2004.
3. Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. Москва: СССР халқларининг марказий нашриёти, 1926.
4. Тоҳир Қаҳҳор. Хур Туркистон учун. Тошкент: “Чўлпон”, 1994.
5. Ўзбекистон МА, И-461, 1-рўйхат, 1919-ййғмажилд.
6. Долимов У. Туркистонда ҳадид мактаблари. Тошкент: Университет, 2006.
7. Тоҳир Қаҳҳор. Хур Туркистон учун. Тошкент: “Чўлпон”, 1994.
8. Ўзбекистон МА, И-461 фонд, 1-рўйхат, 949-ййғмажилд.

9. Ўзбекистон МА, И-461 фонд, 1-рўйхат, 949-ййғмажилд.
10. Ўзбекистон МА, И-461 фонд, 1-рўйхат, 949-ййғмажилд.
11. Ўзбекистон МА, И-2 фонд, 1-рўйхат, 285-ййғмажилд.
12. Ўзбекистон МА, И-461 фонд, 1-рўйхат, 949-ййғмажилд.
13. Заки Валиди Тўғон. Бугунги турк эли. Туркистон ва унинг янги тарихи. 2-босқ. Истанбул, 1981.
14. Ўзбекистон МА, И-3 фонд, 1-рўйхат, 1166-ййғмажилд.
15. Бу ҳақда қаранг: Ражабов Қ. XX аср бошларида Туркистон ёшлари. Ҳуқуқ ва бурч, № 1, 2008.
16. “Ойина” (1914-1915 й). (Нашрга тайёрловчилар: Наим Норкулов, Камолиддин Раббимов). Тошкент: Академия, 2001.
17. Ражабов Қ. XX аср бошларида Туркистон ёшлари. Ҳуқуқ ва бурч, № 1, 2008.

♦ **Аннотация:** Мазкур мақолада “Тарбияи атфол” жамияти ва унинг Истанбулдаги шаҳобчаси фаолияти билан боғлиқ масалалар таҳлил қилинади. **Таянч сўзлар:** Ёш бухороликлар, “Тарбияи атфол” (“Бола тарбияси”) жамияти, Истанбул, “Бухоро умумий маориф жамияти”, “Низомнома”, матбуот, маориф.

♦ **Annotation:** The article analyzes the issues of history associated with the activities of the society “Tarbiyai Atfol” and its branch in Istanbul. **Key words:** young Bukharians, “Tarbiyai atfol” (“Raising children”) society, Istanbul, “Bukhara general education society” “Nizamnema”, press, education.

♦ **Аннотация:** В статье анализируются вопросы истории связанные с деятельностью общества «Тарбияи Атфол» и его отделение в Стамбуле. **Ключевые слова:** молодые Бухарцы, общество «Тарбияи атфол» («Воспитание детей»), Стамбул, «Бухарское общеобразовательное общество» “Низамнема”, пресса, образование.